

A photograph of a person sitting on a skateboard on a brick wall. The person is wearing a grey hoodie, blue jeans, and white sneakers with red stripes. They have their hands on their head, and their face is partially obscured by the hood. The background is a brick wall.

Joanna Jezierska
Justyna Siemionow

Teoretyczne i praktyczne wymiały procesu resocjalizacji nieletnich

**Teoretyczne i praktyczne
wymiary procesu resocjalizacji
nieletnich**

Joanna Jezierska
Justyna Siemionow

Teoretyczne i praktyczne wymiaru procesu resocjalizacji nieletnich

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Gdańsk 2020

Recenzenci

dr hab. Maciej Bernasiewicz, prof. UŚ

dr hab. Krzysztof Sawicki

Redaktor Wydawnictwa

Jolanta Stecewicz

Projekt okładki i stron tytułowych

Marta Lachowska

Zdjęcie na okładce

Alexander Novikov z zasobów Adobe Stock

Skład i łamanie

Mariusz Szewczyk

Publikacja sfinansowana ze środków
Instytutu Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-027-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

Druk i oprawa

Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. 58 523 14 49; fax 58 551 05 32

Spis treści

Wstęp	9
1. Wybrane teoretyczne podstawy planowania i projektowania pracy resocjalizacyjnej z nieletnimi	13
1.1. Psychoanaliza	15
1.1.1. Klasykzna psychoanaliza Zygmunta Freuda	16
1.1.1.1. Struktura osobowości w ujęciu Zygmunta Freuda, próba wyjaśnienia przestępczego zachowania nieletnich	17
1.1.1.2. Stadia rozwoju psychoseksualnego w ujęciu Zygmunta Freuda, czyli przejście od id w stronę superego, a możliwość powstania zachowań przestępczych	20
1.1.2. Znaczenie roli ego w strukturze osobowości	23
1.1.2.1. Ego przestępcze w świetle koncepcji Anny Freud	24
1.1.2.2. Mechanizmy obronne ego	26
1.1.3. Współczesna psychoanaliza, czyli teoria relacji z obiektem	29
1.1.3.1. Wpływ superego na styl przystosowania się	29
1.1.4. Koncepcja przywiązania Johna Bowlby'ego	31
1.1.5. Wykorzystanie terapii psychoanalitycznej na potrzeby procesu resocjalizacji	35
1.2. Podejście poznawczo-behawioralne	37
1.2.1. Podejście behawioralne	38
1.2.1.1. Warunkowanie klasyczne i instrumentalne	39
1.2.1.2. Teoria społecznego uczenia się Alberta Bandury	42

1.2.1.3. Koncepcje pogranicza, poznawcze regulatory zachowań społecznych, teoria zlokalizowania kontroli Juliana Rottera oraz teoria wyuczonej bezradności Martina Seligmana	45
1.2.1.4. Wykorzystanie terapii behawioralnej w procesie resocjalizacji	46
1.2.2. Podejście poznawcze	47
1.2.2.1. Założenia terapii poznawczo-behawioralnej	49
1.2.2.2. Nieracjonalne przekonania – zniekształcenia poznawcze i ich wpływ na funkcjonowanie człowieka	53
1.2.2.3. Rozwój moralny w ujęciu teorii poznawczych	58
1.2.2.4. Wykorzystanie terapii poznawczo-behawioralnej w procesie resocjalizacji	61
1.3. Możliwość wykorzystania innych koncepcji terapeutycznych w pracy z nieletnimi	65
1.4. Podsumowanie możliwości wykorzystywania koncepcji psychologicznych w projektowaniu oddziaływań resocjalizacyjnych	71
2. Wybrane metody, techniki i narzędzia psychologiczne wykorzystywane w pracy resocjalizacyjnej z nieletnimi, czyli podstawowy warsztat pracy	73
2.1. Diagnoza	74
2.2. Podstawowy warsztat pracy	76
2.3. Relacja terapeutyczna i opór w procesie pomagania	77
2.4. Miękkie umiejętności terapeutyczne	82
2.4.1. Obserwacja	83
2.4.2. Efektywne słuchanie i umiejętne zadawanie pytań	86
2.5. Umiejętne wykorzystanie własnych zasobów	89
2.6. Oddziaływania grupowe i psychoterapia grupowa	90
2.7. Podsumowanie	93
3. Proces resocjalizacji w środowisku instytucjonalnym	95
3.1. Proces resocjalizacji nieletnich jako continuum działań	111
3.2. Proces resocjalizacji jako szczególny rodzaj relacji między wychowankiem a wychowawcą	117
3.3. Aktywizacja zasobów osobistych i społecznych wychowanków w procesie resocjalizacji	126

4. Diagnoza pozytywna w resocjalizacji – nowe rozwiązania	133
5. Indywidualny Program Edukacyjno-Terapeutyczny w procesie resocjalizacji nieletnich: konstrukcja, zawartość, znaczenie	143
5.1. Przykłady i propozycje zapisów Indywidualnego Planu Edukacyjno-Terapeutycznego	153
5.1.1. IPET nr 1	154
5.1.2. IPET nr 2	155
5.1.3. IPET nr 3	156
5.1.4. IPET nr 4	158
5.2. Ewaluacja w pracy resocjalizacyjnej	159
5.2.1. Analiza efektów a ewaluacja w pracy resocjalizacyjnej	161
Zakończenie	165
Bibliografia	167
Spis tabel	177
Spis schematów	177

Wstęp

Tematyka społecznego niedostosowania oraz wielowymiarowych zagrożeń związanych z tym zjawiskiem pozostaje w kręgu zainteresowania psychologii, pedagogiki (ze szczególnym uwzględnieniem pedagogiki resocjalizacyjnej), psychiatrii, medycyny, jak również socjologii i innych dyscyplin naukowych, głównie z obszaru nauk społecznych i nauk pokrewnych. Zarówno teoretycy, jak i praktycy zajmujący się zagadnieniem niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży nadal poszukują odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób pracować z nieletnimi oraz ich rodzinami, aby proces ich ponownej socjalizacji był jak najefektywniejszy i przynosił wymierne korzyści zarówno w wymiarze indywidualnym (zmiany w zachowaniu samych nieletnich), jak i grupowym (czyli społeczeństwa, do którego się przygotowują, aby powrócić).

W świetle współczesnej wiedzy, zwłaszcza z zakresu psychologii oraz pedagogiki (ujmowanej jako dziedzina interdyscyplinarna), kluczowego znaczenia nabiera odpowiedni dobór metod, technik oraz narzędzi pracy w celu właściwego zdiagnozowania zjawiska, co pozwoli na poprawne zaplanowanie procesu resocjalizacji nieletnich. Profesjonalnie, wieloaspektowo i interdyscyplinarnie postawiona diagnoza pozwala zwrotnie na prawidłowe zaplanowanie oddziaływań o charakterze poprawczym, korekcyjnym oraz resocjalizacyjnym. Istotne w tych działaniach są fundamenty teoretyczne, które współcześnie buduje się z elementów różnych teorii, tworząc często tzw. modele łączone, mieszane (hybrydowe), będące odpowiedzią na dynamicznie zmieniającą się rzeczywistość społeczno-gospodarczo-polityczną oraz jej złożony charakter.

W naszym myśleniu o niedostosowaniu społecznym zarysowały się wyraźnie trzy wymiary pracy resocjalizacyjnej, które przedstawiamy czytelnikom w niniejszej publikacji.

Pierwszy z nich to podstawy teoretyczne, umożliwiające właściwy wybór zastosowanych metod, technik i narzędzi pracy. Innymi słowy, mamy tu na myśli wybór określonego nurtu teoretycznego bądź też jego elementów, a co za tym idzie – nurtu terapeutycznego, w którym mają zostać osadzone oddziaływania względem dzieci i młodzieży niedostosowanej społecznie bądź zagrożonej tym zjawiskiem. Na potrzeby pracy omawiamy ważne aspekty perspektywy poznawczej i poznawczo-behawioralnej, czyli tej, która z punktu widzenia celów procesu resocjalizacji (na podstawie dostępnych wyników badań) okazuje się najbardziej skuteczna. Wskazujemy również wybrane elementy psychoanalizy i podejścia psychodynamicznego, które można wykorzystać w pracy z dziećmi i młodzieżą. Pragniemy podkreślić, że swoją uwagę koncentrujemy właśnie na podejściu psychoanalitycznym oraz poznawczo-behawioralnym, ponieważ w naszej ocenie są to podejścia najistotniejsze z racji na możliwość ich wykorzystywania w projektowaniu oddziaływań resocjalizacyjnych skierowanych do nieletnich oraz ich środowiska rodzinnego. Podkreślamy również znaczenie podejścia systemowego dla lepszego rozumienia zaburzeń w funkcjonowaniu psychospołecznym nieletnich oraz wykorzystania tej wiedzy w pracy wychowawczej. Czytelnik znajdzie również odwołania do dialogu motywacyjnego oraz mentalizacji jako narzędzi, które mogą być wykorzystane w pracy wychowawczej. Wskazujemy zarówno mocne, jak i słabe strony wspomnianych narzędzi pracy z wybraną grupą podopiecznych, m.in. na ograniczenia poznawcze, które powodują trudności w odbiorze, interpretacji i przetwarzaniu informacji, a co za tym idzie – w rozumieniu związków przyczynowo-skutkowych podejmowanych działań i zachowań. W tym miejscu należy raz jeszcze podkreślić, że bardzo bliskie naszemu podejściu do projektowania oddziaływań o charakterze korekcyjnym, naprawczym, resocjalizacyjnym jest podejście eklektyczne, a więc łączące ze sobą różne nurty teoretyczne. W kontekście planowanych i oczekiwanych zmian w zachowaniu naszych podopiecznych podejście interdyscyplinarne, wielowymiarowe, jeśli chodzi o rozumienie zagadnienia niedostosowania społecznego, w świetle współczesnej wiedzy pozostaje jedynym skutecznym.

Drugi wymiar dotyczy tzw. umiejętności miękkich. Kluczowym założeniem w tym wypadku jest teza mówiąca o tym, że kreatorem zmiany

zachowania u podopiecznych w kierunku respektowania i przestrzegania, a także zakładanego jako cel główny uwewnętrznienia norm społecznych i prawnych jest sam terapeuta i/lub wychowawca. Uogólniając to stwierdzenie na potrzeby rozważań dotyczących procesu resocjalizacji nieletnich, można je rozwinąć, podkreślając ogromne znaczenie osób odpowiadających za planowanie, wdrażanie i realizację, a także ewaluację podejmowanych działań o charakterze korekcyjnym. Ten wymiar odnosi się do prawidłowego (głębokiego) rozumienia, czym jest sam proces resocjalizacji, czyli uznania jako nadrzędnych: znaczenia relacji terapeutycznej, właściwego doboru miękkich narzędzi wpływu indywidualnego, ale także umiejętnego wykorzystania wpływu grupowego (jeśli mamy do czynienia z oddziaływaniami o charakterze grupowym: zajęciowym, warsztatowym). Wymiar ten oscyluje wokół odpowiedniego nabywania, ale także wykorzystywania warsztatu zawodowego przez profesjonalistów, czyli zachowania świadomości, że każda, nawet najdrobniejsza interwencja podjęta przez wychowawcę/terapeutę, ma znaczenie dla przebiegu procesu resocjalizacji dzieci i młodzieży.

Trzeci wymiar dotyczy planowania oraz organizacji procesu resocjalizacji nieletnich w środowisku instytucjonalnym, czyli tworzenia indywidualnych planów pracy z wychowankami, wraz z ich ewaluacją. Planowanie tych oddziaływań (konkretnych zadań) powinno uwzględniać możliwości, ograniczenia i bariery, które mogą się pojawić w środowisku instytucjonalnym, a mają bezpośredni czy też pośredni związek z efektywnością procesu resocjalizacji. Przy planowaniu zadań edukacyjnych i terapeutycznych uwaga kadry pedagogicznej jest skoncentrowana na oddziaływaniach indywidualnych, a także grupowych. W tym miejscu należy podkreślić, że w każdej grupie terapeutycznej, zajęciowej czy korekcyjnej dąży się do osiągnięcia dwóch celów. Cel pierwszy, wspólny dla wszystkich członków, to korekcja, poprawa zachowania, a przede wszystkim jak najlepsze przygotowanie podopiecznych do funkcjonowania w społeczeństwie i odgrywania określonych ról społecznych. Cel drugi, związany z zasadą indywidualizacji oddziaływań, oznacza, że każdy z podopiecznych osiąga swój indywidualny cel korekcyjny oparty na zasobach, umiejętnie zaplanowany przez wychowawcę i/lub terapeutę. Cel indywidualny jest rozpoznany na podstawie głębokiej analizy mechanizmu powstania zaburzeń podopiecznego, mechanizmów podtrzymujących zaburzone zachowanie oraz czynników, które utrudniają lub ułatwiają poddanie się przez podopiecznego oddziaływaniom psychokorekcyjnym, czyli naprawczym.

Repertuar wszystkich właściwości osobniczych, osobowościowych, a także właściwości dysfunkcyjnych i korekcyjnych środowiska wychowawczego, a także rodzinnego znajduje swój opis w dobrze opracowanej diagnozie, bez której planowanie oraz stopniowa realizacja zadań wychowawczych nie byłyby możliwe.

Wynikiem koncentracji na trzech wskazanych wymiarach pracy wychowawczej są przykłady Indywidualnych Programów Edukacyjno-Terapeutycznych, które mogą się stać dla czytelników inspiracją bądź źródłem pomysłów, jak rozwijać swój własny warsztat pracy, jak modyfikować swoją „skrzynkę z narzędziami”. Mamy też nadzieję, że publikacja stanie się przydatna i pomocna w tworzeniu tzw. dobrych praktyk w pracy wychowawczej z nieletnimi. Praca z drugim człowiekiem, szczególnie w tak dynamicznym okresie rozwoju, jak adolescencja, to długa droga, interesująca i pełna wyzwań. Oddajemy naszą publikację w ręce czytelników z nadzieją, że w pokonywaniu tej drogi będzie ona choć trochę przydatna.

Autorki

1. Wybrane teoretyczne podstawy planowania i projektowania pracy resocjalizacyjnej z nieletnimi

Istnieje wiele koncepcji teoretycznych próbujących wytłumaczyć genezę powstania niedostosowania społecznego oraz starających się wyjaśnić mechanizmy podtrzymujące dysfunkcyjne przekonania i zachowania, które pozwalają na utrwalanie, a nawet eskalowanie zachowań społecznie nieakceptowalnych.

W kontekście skuteczności planowania oddziaływań o charakterze resocjalizacyjnym skoncentrujemy swoją uwagę na następujących nurtach terapeutycznych: poznawczym, poznawczo-behawioralnym oraz systemowym. Pokażemy dialog motywujący jako możliwe narzędzie pracy z młodzieżą niedostosowaną społecznie. Wspomniana zostanie również metoda mentalizacji, która na razie jest rzadko wykorzystywana przy planowaniu oddziaływań o charakterze resocjalizacyjnym, ale obecnie coraz bardziej propagowana jako technika terapeutyczna pracy z osobami przejawiającymi trudności w różnych obszarach, w tym trudności w zachowaniu. Główny nacisk został jednak położony na koncepcje i teorie poznawczo-behawioralne jako te, które najszerzej znajdują swoje odzwierciedlenie w codziennych praktykach resocjalizacyjnych kierowanych zarówno do grupy dzieci i młodzieży, jak również osób dorosłych. W odniesieniu do tych ostatnich mamy na myśli oddziaływania korekcyjne, resocjalizacyjne i terapeutyczne realizowane w przestrzeni penitencjarnej (areszty śledcze i zakłady karne).

Zostanie także podkreślone znaczenie psychodynamicznych przesłanek oddziaływań resocjalizacyjnych skierowanych do dzieci i młodzieży. Podejście to jest rzadziej stosowane w oddziaływaniach resocjalizacyjnych, ale nie z racji

na brak skuteczności, lecz ze względu na fakt, że praca z podopiecznymi w tym nurcie jest bardziej długotrwała, co się wiąże z kosztem takich oddziaływań. Nurt ten w kontekście planowania oddziaływań o charakterze resocjalizacyjnym jest bardzo ciekawy, ponieważ w sposób rozbudowany przedstawia koncepcje powstania zachowań przestępczych u nieletnich. I z racji na ten fakt według nas zasługuje na uwagę.

Naszym celem jest przedstawienie wybranych modeli teoretycznych pracy z dziećmi i młodzieżą, by wskazać ich możliwe zastosowanie przy myśleniu o procesie resocjalizacji nieletnich, a także przy projektowaniu oddziaływań skierowanych do tej grupy odbiorców.

Oczywiste jest to, że z racji na indywidualizację oddziaływań resocjalizacyjnych, a także z uwagi na przestrzeganie zasady humanitaryzmu należy skierować swoje myślenie w stronę koncepcji humanistyczno-egzystencjalnych wykorzystywanych między innymi w pracy z indywidualnym przypadkiem (*case study*) w kuratelii sądowej, ale nie tylko¹.

W tym rozdziale zostaną przedstawione kierunki psychologiczne, a raczej założenia teoretyczne tych kierunków, które odnoszą się do zjawiska przestępczości nieletnich, zachowań dewiacyjnych przejawianych przez osoby niedostosowane społecznie, procesów przyswajania negatywnych wzorców zachowań (uczenia się). Postaramy się wykazać istotę zniekształceń poznawczych wpływających na zachowania łamiące normy funkcjonowania społecznego i prawnego. Opisane zostaną mechanizmy obronne ego pozwalające na zachowanie dobrej opinii o sobie, pomimo złamania normy prawnej czy też społecznej. W wymienionych kierunkach szczególną uwagę czytelnika skierujemy w stronę dysfunkcyjnych sposobów myślenia (dysfunkcyjnych przekonań) wpływających na powstanie zachowań niezgodnych z normami przyjętymi w społeczeństwie. Wykazanie zmian w myśleniu pozwoli na zaprojektowanie korekty, ponieważ – jak wiemy – to właśnie korektura

---

¹ Ze względu na ograniczony format rozdziału niemożliwe jest szczegółowe przedstawienie wszystkich nurtów terapeutycznych możliwych do zastosowania w planowaniu oddziaływań o charakterze resocjalizacyjnym względem dzieci i młodzieży. Wymieńmy przykładowe: E. van Deurzen, *Terapia i poradnictwo egzystencjalne* [w:] C. Feltham, I. Horton (red.), *Psychoterapia i poradnictwo*. t. 1, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2013, s. 501–507; M. Ellis, J. Smith, *Terapia gestalt* [w:] *ibidem*, s. 508–515; J.C. Czabała, *Czynniki leczące w psychoterapii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 47–58. W tych książkach czytelnik odnajdzie wszystkie interesujące treści związane z nurtem humanistyczno-egzystencjalnym.

postaw i zmiana zachowania stanowią istotę resocjalizacji. W naszej ocenie na potrzeby opracowania i prawidłowej analizy zagadnienia procesu resocjalizacji nieletnich niezbędne jest przedstawienie wybranych aspektów:

- podejścia psychodynamicznego, które wywodzi się z teorii rozwoju osobowości Zygmunta Freuda;
- podejścia behawioralnego, które bierze się z teorii uczenia się, a ta opiera się na pracach wczesnych behawiorystów, takich jak John Watson, Iwan Pawłow, Edward L. Thorndike, kontynuowanych następnie na przykład przez Burrhusa F. Skinnera i Alberta Bandurę;
- podejścia poznawczego, które ma źródło głównie w teorii rozwoju poznawczego sformułowanej przez Jeana Piageta².

Obecnie mamy do czynienia z podejściem eklektycznym, które łączy elementy poszczególnych teorii w jedną dużą całość, a wszystko po to, by działania resocjalizacyjne dawały jak najlepsze efekty. Ponieważ w resocjalizacji zarówno osób dorosłych, jak i nieletnich najlepsze rezultaty przynosi terapia poznawczo-behawioralna, to właśnie jej poświęcimy najwięcej miejsca w naszych rozważaniach.

Nie sposób jednak zostawić czytelnika bez przedstawienia mechanizmów powstania zachowań przestępczych nieletnich. Odpowiedzi zaś na pytanie o etiologię zachowań przestępczych dostarcza podejście psychodynamiczne.

1.1. Psychoanaliza

W ramach psychoanalizy istnieje kilka rodzajów podejść terapeutycznych. Na potrzeby rozdziału przywołujemy te, które wydają się najistotniejsze w kontekście planowania oddziaływań o charakterze resocjalizacyjnym. Są to terapia Adlerowska, psychologia analityczna, terapia psychoanalityczna, terapia psychodynamiczna i teoria więzi Johna Bowlby'ego³.

Koncepcji teorii przywiązania poświęcimy czas w dalszej części rozdziału, ponieważ rodzaj przywiązania, który wytworzymy w dzieciństwie, może w przyszłości wpływać na sposób funkcjonowania i zachowania w życiu dorosłym, w tym na powstanie zachowań przestępczych.

---

² A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do dorosłości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 63.

³ Szczegółowy opis nurtów należących do podejścia psychodynamicznego znajdzie czytelnik w książce *Psychoterapia i poradnictwo...*, s. 430–465.

We współczesnej psychoanalizie wyróżniamy:

- klasyczną psychoanalizę Zygmunta Freuda,
- psychologię ego,
- współczesną psychoanalizę, czyli teorię relacji z obiektem⁴.

Dla resocjalizacji istotny jest opis struktury osobowości stworzony przez Freuda. Opis ten zostanie przedstawiony w dalszej części rozdziału, jak również mechanizmy obronne ego, które mogą ułatwiać bądź utrudniać przystosowanie jednostki do otaczającego je świata. Mechanizmy obronne są nieświadomymi sposobami radzenia sobie z trudną sytuacją.

1.1.1.1. Klasyczna psychoanaliza Zygmunta Freuda

Klasyczna psychoanaliza Freuda opiera się na założeniu, że wszystkie zaburzenia psychiczne wynikają z przeżyć psychicznych, zatem z pewnych urazów, konfliktów, kompleksów. W związku z tymi przeżyciami mamy do czynienia z degradacją myślenia i świadomości działania. Słowem kluczem dla Freuda jest podświadomość, której przypisywał ogromne znaczenie. Przekonywał, że ma ona wpływ nie tylko na powstanie patologii, ale i całego repertuaru zachowań człowieka. Freud zakładał, że dla funkcjonowania człowieka ważniejsza jest podświadomość niż świadomość. Zajmował się psychoanalityczną terapią zaburzeń emocjonalnych i osobowości. Posługiwał się następującymi technikami:

- wolnych skojarzeń, czyli dowolnie wyrażanymi przez pacjentów myślami, wedle ich indywidualnego toku myślowego;
- analizą snów;
- interpretacją przeżyć i innych czynności omyłkowych.

Zastosowanie każdej z trzech technik pozwala na „wydobycie na światło dzienne” nieświadomionych myśli, uczuć i motywacji człowieka⁵.

Jest to bardzo ważne odkrycie w odniesieniu do resocjalizacji z racji na fakt, że nieletni poddawani oddziaływaniom resocjalizacyjnym bardzo często mają dużo urazów psychicznych wyniesionych z dzieciństwa, a także nieprawidłowo ukształtowany sposób przywiązania, zerwaną relację z innymi

---

⁴ H. Sęk, *Wprowadzenie do psychologii klinicznej*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2001, s. 83.

⁵ A. Birch, T. Malim, *Psychologia...*, s. 64.

osobami. Zaprzeczają też potrzebie posiadania bliskich kontaktów z innymi (co jest immanentną cechą wszystkich ludzi).

Na tej podstawie w teorii ludzkiego umysłu i osobowości zaznaczono:

- ogromną rolę doświadczeń wyniesionych z wczesnego dzieciństwa, co wpływa na rozwój emocjonalny oraz rozwój osobowości w późniejszych etapach życia;
- istnienie nieświadomego umysłu zawierającego wyparte wspomnienia, które motywują i wpływają na świadome myśli i zachowania;
- istnienie instynktowych popędów, które regulują i motywują ludzkie zachowanie już w dzieciństwie. Źródłem popędów jest energia psychiczna. Najistotniejszym popędem jest libido, które jest natury seksualnej. Libido zmusza człowieka do określonego zachowania, które umożliwi reprodukcję gatunku ludzkiego;
- znaczenie mechanizmów obronnych (zostaną szczegółowo opisane w dalszej części rozdziału)⁶.

Odnosząc się do koncepcji popędów, należy zaznaczyć, że popędy to siły, które nadają kierunek nie tylko ludzkiemu działaniu, ale także świadomości. Popędy nie zawsze są uświadamiane przez jednostkę, ludzie często nie zdają sobie sprawy z tego, dlaczego zachowali się tak, a nie inaczej, dlaczego pomyśleli to, a nie coś innego.

W związku ze wszystkimi założeniami teorii Freuda oraz sięganiem do podświadomości jego system często bywa określany mianem psychologii głębi.

1.1.1.1. Struktura osobowości w ujęciu Zygmunta Freuda, próba wyjaśnienia przestępczego zachowania nieletnich

Zgodnie z koncepcją Freuda struktura osobowości składa się z trzech elementów:

1) id – określane w literaturze przedmiotu jako „ono”, „to”.

Jest to najbardziej biologicznie nacechowana sfera osobowości. To tzw. siedlisko popędów. Id kieruje się zasadami natychmiastowej gratyfikacji oraz przyjemności. Nie występuje zasada realności, chodzi o natychmiastowe zaspokojenie impulsów, stosuje się tu myślenie życzeniowe zaspokajające

---

⁶ *Ibidem*, s. 64–65.

popędy za pomocą fantazji, czyli procesów pierwotnych⁷. Id jest irracjonalne, impulsywne, nie zwraca uwagi na ograniczenia społeczne. Uznaje się, że dzieci we wczesnym niemowlęctwie są kierowane przez id⁸.

2) ego – określane jako „ja”, „jaźń”.

Ego w ujęciu koncepcji ojca psychoanalizy wyłania się z id. W ego dominuje zasada realizmu, ego bada rzeczywistość, ocenia, pełni funkcję mediatora pomiędzy impulsami id a wymaganiami otoczenia, jego zadaniem jest odraczanie zaspakajania potrzeb⁹. Formacja ta jest świadoma, racjonalna oraz ukierunkowana na unikanie przykrości, czyli przeżywania poczucia wstydu, winy oraz lęku¹⁰. Ego jest często określane jako struktura kierująca lub zawiadująca osobowością¹¹.

3) superego – określane jako „nad-ja”.

Trzeci składnik osobowości jest reprezentantem kontroli moralnej¹². Superego stanowi orientację sumieniową, wewnętrzną reprezentację wszystkich moralnych sankcji i zakazów, które są elementami kultury otaczającej jednostkę ludzką. Superego tworzy czasem nierealistycznie wysokie standardy. Na pogwałcenie (czasem bardzo surowych) standardów jednostka może zareagować poczuciem winy i lęku¹³.

Superego to skutek uspołecznienia, a zaspakajanie popędów z czasem napotyka na zakazy – najpierw rodziców, a następnie innych ludzi. Część tych zakazów jest odczuwana jako przymus zewnętrzny, część zaś zostaje przyswojona przez człowieka i przyjęta jako własna. Tworzy się tzw. interioryzacja – zostaje wytworzony zespół ideałów, który w przyszłości pozwoli na ocenę siebie i swojego zachowania. Superego funkcjonuje nieświadomie i tak też się tworzy. Powstaje w ciągłym związku z biologicznie uwarunkowanym id, zwłaszcza powszechnie znany kompleks Edypa. Superego z id łączy fakt, że oba składniki osobowości są irracjonalne i mają charakter przymusowy¹⁴.

---

⁷ H. Sęk, *Wprowadzenie...*, s. 87.

⁸ A. Birch, T. Malim, *Psychologia...*, s. 65.

⁹ H. Sęk, *Wprowadzenie...*, s. 87.

¹⁰ J. Jaroszyński, *Współczesne poglądy na choroby psychiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964, s. 74.

¹¹ A. Birch, T. Malim, *Psychologia...*, s. 65.

¹² J. Jaroszyński, *Współczesne...*, s. 74.

¹³ A. Birch, T. Malim, *Psychologia...*, s. 65.

¹⁴ T. Tomaszewski, *Wstęp do psychologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1963, s. 84.

Superego pełni też funkcję ego idealnego, czyli odpowiada na pytania typu: „jaki chciałbym być”, „jaki powinienem być”¹⁵.

Złożona z trzech elementów osobowość funkcjonuje w stanie permanentnego wewnętrznego konfliktu. Id oddziałuje na ego, gdy w tym samym czasie superego wysyła przeciwstawne komunikaty. Jaźń, czyli ego, pozostaje w stałym poczuciu winy oraz lęku i na tym tle wytwarzają się mechanizmy obronne¹⁶, którym poświęcimy uwagę w dalszej części rozdziału.

W zależności od tego, który z trzech elementów struktury osobowości jest dominujący, może to powodować dysfunkcję w zachowaniach. W odniesieniu do resocjalizacji szczególnego znaczenia nabiera struktura id, czyli część popędowa postępowania człowieka. Koncepcja popędowa w odniesieniu do oddziaływań resocjalizacyjnych znajduje swoje odzwierciedlenie w psychologii hormistycznej, czyli w koncepcji kanalizowania instynktów. Twórcą tej koncepcji był William McDougall, a następnie została ona uzupełniona przez Cyrila Burta. Tłumaczy zachowania przestępcze przejawiane przez młodzież. Według niej przestępstwa są popełniane w wyniku prymitywnych, dostępnych i charakterystycznych dla wszystkich ludzi impulsów, które zamieniają się w instynkt. Podwaliną zachowań przestępczych jest zawsze prymitywna, pierwotna emocja. McDougall wyróżnił siedem instynktów: instynkt ucieczki (strachu), awersji (odrazy), ciekawości (zdumienia), wojowniczości (gniewu), pewności siebie (dominacji), samoponiżenia (uległości) oraz uczuć rodzicielskich (tłkliwości). Burt uzupełnił listę instynktów, które mogą stanowić przyczynę przestępczości, o głód (żarłoczność, łakomstwo), seks, złość, zachłanność, polowanie, włóczęgostwo, ciekawość, instynkt stadny, samozadufanie, samoupokorzenie, strach, wstręt, zakochanie, zadurzenie, smutek, a także radość i zabawę. W tym ujęciu instynkty, które tak naprawdę kierują się emocjami, mogą powodować zachowania przestępcze, jeśli nie zostaną prawidłowo opracowane. Opracowanie instynktu odbywa się przez proces sublimacji, który przebiega dwuetapowo. Po pierwsze musi nastąpić skanalizowanie instynktu, czyli wyładowanie go w sposób społecznie akceptowalny (twórcy koncepcji posługują się terminem „włożenie w odpowiednie łożysko instynktu”), a następnie skierowanie go na inny tor („uwzniesienie”). Według tego modelu oddziaływania resocjalizacyjne skierowane do młodzieży

¹⁵ H. Sęk, *Wprowadzenie...*, s. 87.

¹⁶ T. Tomaszewski, *Wstęp...*, s. 84.

powinny oscylować wokół kanalizowania instynktów, czyli pierwszego etapu sublimacji. W koncepcji hormistycznej najbardziej skutecznymi formami resocjalizacji nieletnich jest kanalizowanie naturalnych popędów. Zwolennicy takiego podejścia powołują się na przykład odnoszący się do zamięłowania nieletniego do krwi, widoku organów wewnętrznych ubrudzonych we krwi. Nieprawidłowo ukierunkowany popęd będzie prowadzić do zainteresowania śmiercią, zabijaniem. Kiedy jednak „włożymy instynkt w odpowiednie łożysko”, fascynacja krwią być może przerodzi się w formę pracy, na przykład jako masaż. Popęd będzie nadal realizowany, ale nie przyniesie negatywnych konsekwencji osobie go przejawiającej i jej otoczeniu¹⁷.

Przedstawiony katalog instynktów pokazuje, że jeśli każdy z nich (przejawianych przez młodego człowieka) nie zostanie poddany w toku socjalizacji lub później w toku korekcji oddziaływaniom o charakterze resocjalizacyjnym i właściwemu ukierunkowaniu, to może się przerodzić w działalność przestępczą. Prostim potwierdzeniem tej tezy może być na przykład instynkt stadny, który prawidłowo ukierunkowany może dotyczyć chęci kontaktu ze społeczeństwem czy też budowania więzi z rówieśnikami (np. przez uczestnictwo w dodatkowych zajęciach). Jednak ukierunkowany nieprawidłowo jest w stanie przejawiać się w dążeniu do uczestnictwa w grupach chuligańsko-przestępczych różnego typu. To samo dotyczy każdego z wymienionych instynktów – w zależności od „treningu” może on przyjąć formę właściwą, czyli społecznie akceptowalną, lub też ulec patologizacji, czyli wynaturzeniu.

1.1.1.2. Stadia rozwoju psychoseksualnego w ujęciu Zygmunta Freuda, czyli przejście od id w stronę superego, a możliwość powstania zachowań przestępczych

Rozwój superego Freud wiązał z pomyślnym rozwiązaniem kompleksu Edypa, które badacz uznawał za uwewnętrznienie nakazów kultury. Zatem zdaniem austriackiego lekarza rozwój psychoseksualny jest bardzo znaczący dla rozwoju osobowości i jej ewentualnych zaburzeń (co może wpływać na powstawanie zachowań naruszających normy społeczne i prawne).

---

¹⁷ K. Pospiszyl, *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998, s. 18–27.

Mgr Joanna Jezierska – psycholog, pedagog resocjalizacyjny, asystent w Zakładzie Patologii Społecznej i Resocjalizacji Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego; wieloletni pracownik Centrum Interwencji Kryzysowej w Gdańsku, obecnie pracownik Centrum Pomocy Dzieciom Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę w Gdańsku.

Dr hab. Justyna Siemionow – psycholog, profesor nadzwyczajny w Zakładzie Patologii i Resocjalizacji Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego; wieloletni praktyk w pracy z młodzieżą niedostosowaną społecznie oraz ich rodzinami.

Autorki w przystępny sposób charakteryzują różne koncepcje osobowości i jej deficytów. Na bazie tego proponują kierunki pracy z osobami wymagającymi resocjalizacji. Odwołują się do swojego doświadczenia zawodowego, odnosząc referowane teorie do przykładów z zakresu funkcjonowania nieletnich przestępców w codziennych sytuacjach wychowawczych. Szczególnie wartościową częścią pracy jest rozdział poświęcony mikrokosmosowi relacji wychowawczej (diagnoza, opór, relacja, słuchanie itp.), ponieważ traktuje o warsztacie pracy wychowawcy i/lub terapeuty, czyli o istocie profesji, której celem jest niesienie pomocy osobom niedostosowanym społecznie.

Z recenzji dr. hab. Macieja Bernasiewicza, prof. UŚ

Tytuł publikacji niesie obietnicę wypełnienia swoistej luki w tekstach adresowanych przede wszystkim do adeptów oraz praktyków resocjalizacji, zwłaszcza w kontekście diagnozowania. Zmienność oraz dynamika opisywanych w literaturze symptomów będących podstawą określenia adolescentów mianem nieletnich sprawia, że da się odczuć głód wiedzy i diagnostyczno-metodycznych wskazówek przydatnych w resocjalizacyjnej praktyce. Od kilku lat trudno wskazać na polskim rynku wydawniczym publikację, która byłaby rekapitulacją dotychczasowych dokonań oraz współczesnych kierunków refleksji nad pracą z nieletnim. [...] tekst wpisuje się w niezwykle istotną i aktualną dyskusję nad istotą resocjalizacji nieletnich (w szczególności w kontekście metodyki pracy w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych).

Z recenzji dr. hab. Krzysztofa Sawickiego

